

49. savjetovanje hrvatskih arhivista *Arhivi i Domovinski rat*

Plitvice, 26.–28. listopada 2016.

Savjetovanje su otvorili Nada Klobučar i Ivica Mataija, ravnatelj Državnog arhiva u Gospiću (DAGS). Počeli su kratkim prikazom stvaranja paradržave pobunjenih Srba i naveli zanimljivi podatak da je Miloševićev režim imao svijest o pokretnoj i nepokretnoj kulturnoj baštini. Dakle, kulturna baština odvožena je u Srbiju. Zatim su ukratko dali sumarne podatke o gradivu u evidenciji Državnog arhiva u Karlovcu prije Domovinskog rata. Prema izračunima na temelju zapisnika iz 1980-ih godina može se procijeniti da su na okupiranim područjima Like prije Domovinskog rata pismohrane sadržavale ukupno 5.300 d/m arhivskog i registraturnog gradiva. Već 30. lipnja 1992. paradržava RSK osnovala je Arhiv RSK. Taj arhiv, prema sačuvanoj dokumentaciji, nije imao tehničke, materijalne ni kadrovske kapacitete da ostavi neki važniji trag. Nakon oslobođenja okupiranog područja vojne i policijske službe Republike Hrvatske prikupljale su gradivo vojne i policijske provenijencije RSK. Ostalo gradivo nisu preuzimale. Zatim su došli djelatnici Državnog arhiva u Karlovcu i ustanovili razmjere uništenja arhivskog i registraturnog gradiva na području Like. Zaista je riječ o katastrofalnim gubitcima jer se može procijeniti da je tijekom okupacije i ratnih sukoba s područja Donjeg Lapca i Srba uništeno 1.400 d/m. Gradivo s područja općine Gračac također je većim dijelom uništeno. I općina Udbina jako je stradala. Prije Domovinskog rata ukupna količina gradiva 8 stvaratelja bila je cca 263 d/m, a poslije rata preostalo je 3 d/m (!). U zaključku su autori naveli kako se može procijeniti da ja na području Like stradalo čak 88% arhivskog i registraturnog gradiva. Kritički su se osvrnuli na djelovanje hrvatskih vojnih i policijskih snaga koje su ostalo gradivo, mimo vojnog i policijskog, zanemarile, tako da je dosta gradiva propalo i 1995. godine. Zakazala je i hrvatska arhivska služba jer je kabinetski, bez procjene stanja na terenu, računala koliko je gradiva propalo.

Ana Holjevac Tuković i Mate Rupiće iz Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (HMDCDR) predstavili su pregled arhivskih fondova paradržavnih ustanova takozvane Republike Srpske Krajine (RSK) koji su pohranjeni u HMDCDR-u kao i u nekim državnim arhivima u Republici Hrvatskoj (RH). Svoj rad su koncipirali na način da su prvo prikazali formiranje HMDCDR-a i dali obavijest o ukupno 310 d/m arhivskog gradiva u Centru. Gradivo je nakon osnutka HMDCDR-a dobilo skupni naziv *Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom području RH 1990.–1995.* Naglasili su da sređivanje i obrada arhivskog gradiva u HMDCDR-u još traje. Prvi koji su kao imatelji predali gradivo bili su Protuobavještajna agencija (POA), Vojnoobavještajna agencija (VOA) i Ministarstvo obrane RH. No, gradivo se i dalje prikuplja od raznih imatelja pa nije ni čudno da arhivističko sređivanje i obrada još traje. Osim toga, HMDCDR kao i ostali javni arhivi daje gradivo na korištenje i obavlja razne dru-

ge poslove za korisnike. Uslijedio je prikaz povijesti RH 1990.–1995. godine u vezi s nastankom i djelovanjem paradržavnih i paravojnih postrojbi na okupiranom području RH. Zanimljivo je da su autori izostavili podatak kojeg se mnogi od nas sjećaju, a to je onaj o početku pobune odmetnutih Srba u RH kada je 17. kolovoza 1990. Jugoslavenska narodna armija (JNA) spriječila svojim avionima intervenciju helikoptera Ministarstva unutarnjih poslova RH. Intervencijom je trebalo uspostaviti ustavnopravni poredak RH na odmetnutim područjima. Zanimljiva je i tvrdnja autora da je velik broj hrvatskih Srba u proljeće 1990. godine glasao na izborima za Savez komunista Hrvatske – Stranku demokratskih promjena (SKH-SDP) jer su mislili da bi SKH-SDP mogao zaustaviti moguće političke promjene u Hrvatskoj. Bilo bi dobro da su naglasili da je SKH-SDP više odgovarao nezadovoljnim Srbima jer je u pitanju budućnosti tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) imao puno manje izričit smjer u pravcu konfederalizacije, odnosno raspada SFRJ nego HDZ. SKH-SDP je, inače, u mnogim drugim pitanjima već tada bio pristao na mnoge političke promjene. Autori su dobro prikazali kako je ekstremizam pobunjenih Srba zatvorio vrata mirnom rješenju spora. Osim toga, pobunjenici su tada bili pod mentorstvom Miloševićeva režima u Srbiji. Autori su dali iscrpan prikaz upravno-teritorijalne podjele tzv. RSK. Jasno su prikazali kako je od ministarstava Vlade RSK najbolje sačuvano gradivo Ministarstva obrane i Ministarstva unutrašnjih poslova. Stoga su od spomenutoga gradiva formirana dva posebna fonda. U zaključku su napravili popis svih fondova i zbirki paradržavnih i paravojnih postrojbi, pa smo saznali da i Državni arhiv u Slavonском Brodu i njegov Arhivski sabirni centar u Požezi te Arhivski sabirni centar Petrinja Državnog arhiva u Sisku, kao i državni arhivi u Šibeniku, Zadru i Vukovaru posjeduju gradivo navedenih postrojbi. Pažljivim pregledom može se vidjeti da se, primjerice, fond Stanica javne bezbjednosti Petrinja nalazi i u HMDCDR-u i u Sabirnom centru Petrinja. Ipak, odlučeno je da se ti fondovi neće premještati, odnosno ostat će tamo gdje jesu.

Janja Sekula i Ilija Vučur iz HMDCDR-a dali su pregled arhivskog gradiva vojne provenijencije RSK u HMDCDR-u i državnim arhivima RH. Izvijestili su da je tijekom postupka sređivanja arhivskog gradiva paradržavnih i paravojnih postrojbi na okupiranom području RH dosada izdvojeno 54 fonda u količini od 1.302 arhivske kutije i 5 zbirki u količini od 68 kutija. Ukratko su opisali problematiku sređivanja tog gradiva. Budući da nedostaju registraturna pomagala poput urudžbenih zapisnika i slično, moralo se oblikovati fondove prema sustavu odlaganja stvaratelja i ustroju koji se morao rekonstruirati na temelju sačuvane dokumentacije. Arhivisti znaju da je rekonstruiranje ustroja iz dokumentacije pipav i težak posao. Pritom su autori dali inventivnu definiciju otvorenog fonda, kao onoga u koji još pristiže novo gradivo. Takvi su prema njima fondovi HMDCDR. Ali, kada se uzme u obzir da su fondovi paradržave RSK trajali do 1995., odnosno do 1998. godine, onda se može reći da su to ipak zatvoreni fondovi. Jer, otvoreni fond je dokumentacija koja nastaje djelovanjem stvaratelja koji je još uvijek aktivan. Autori su iznijeli zanimljivu tvrdnju da je gradivo vojne provenijencije HMDCDR-a

spisovodstveno bolje vođeno nego ono civilne. Za objašnjenje su kao pretpostavku naveli da je JNA prenijela na Srpsku vojsku Krajine svoj razvijeni sustav spisovodstva. Dali su i popis vrsta dokumenata nekoliko vojnih postrojbi RSK.

Ivan Radoš i Tomislav Šulj iz HMDCDR-a pozabavili su se prikupljanjem i vrednovanjem memoarskog gradiva iz Domovinskog rata metodom „usmene povijesti“. Objasnili su da je „usmena povijest“ istraživačka metoda kojom se, uz uporabu jasno strukturiranih pravila prikuplja, čuva, obrađuje i indeksira na taj način stvoreno gradivo. Kao i svaka druga znanstvena metoda, i „usmena povijest“ ima svoju teoriju i jasno određena pravila. Naravno, može se postaviti pitanje nije li intervjuiranje kazivača snimano audiozapisima ili videozapisima nepouzđano jer je sjećanje svake osobe subjektivno. No, talijanski povjesničar Portelli dokazao je na primjeru demonstracija talijanske ljevice iz 1968. u Rimu da čak i sudski dokumenti mogu biti netočni, jer su policijski službenici prikupili netočne podatke. Time je on dokazao da ne postoji dokument koji je neovisan o ljudskom sjećanju. U Zbirci memoarskoga gradiva HMDCDR-a nalazi se danas više od 270 sati razgovora sa sudionicima Domovinskog rata. Na razgovore obavljene metodom „usmene povijesti“, dakle pomoću strukturiranih intervjua, odnosi se oko 120 sati memoarskoga gradiva. Kao probleme autori su naveli nedostatak sluha institucija kada je riječ o „usmenoj povijesti“, što znači da su takva istraživanja u drugom planu i da nema dovoljno novaca za njih. Osim toga, mnogi intervjui nisu autorizirani jer kazivači nisu zadovoljni obavljenim poslom. Autori su kritizirali i organizaciju civilnog društva Documenta jer je svoje intervjue radila često pomoću volontera i nije uvijek primjenjivala metodologiju „usmene povijesti“. Stoga su svoj rad zaključili apelom da relevantni čimbenici posvete više pažnje „usmenoj povijesti“.

Martina Krivić Lekić iz Državnog arhiva u Bjelovaru (DABJ) dala je najprije kratki povijesni prikaz vojnih sudova od antike do danas. Naglasila je da razvoj pravnih sustava pokazuje da su vojni sudovi evoluirali od tradicionalno potpuno vojnih prema samostalnim vojnim sudovima, zatim prema specijaliziranim civilnim sudovima, da bi na kraju opći civilni sudovi sudili za vojno-kaznena djela, kako u mirnodopskim tako i u ratnim uvjetima. Prikazala je djelatnost Vojnog suda u Bjelovaru 1992.–1996. godine kao jednog takvog specijaliziranog sudskog tijela. U navedenom razdoblju novoosnovani vojni sudovi RH bili su nadležni u prvostupanjskom kaznenom postupku za djela koja su počinile djelatne vojne osobe, civilni u ratnim uvjetima, civilni na službi u oružanim snagama te ratni zarobljenici. Vojni sudovi, pa tako i Vojni sud u Bjelovaru, ukinuti su krajem 1996. godine. Time je sudstvo nad navedenim predmetima opet prebačeno na civilne sudove u RH. Krivić Lekić opisala je strukturu i sadržaj fonda Vojni sud u Bjelovaru. Zanimljivo je da su se fotografije, kao sastavni dio gradiva fonda, morale pažljivo odljepljivati. Te fotografije su vrijedni dokazni materijal za buduća istraživanja.

Senad Ađulović iz DABJ za temu je imao Vojno državno odvjetništvo Bjelovar 1992.–1996. godine. Izvijestio je da je u prvim mjesecima Domovinskog rata

bilo u nadležnosti civilnih sudova i državnih tužiteljstava (odvjetništava) da proceuiraju i kažnjavaju djela oružane pobune, terorizma i počinjenih djela ratnih zločina protiv civila i branitelja te za kaznena djela koja su počinili hrvatski branitelji. Osnivanje vojnih državnih odvjetništava bilo je prouzročeno činjenicom da je krajem 1991. osnovana Hrvatska vojska. Državni vojni odvjetnici bili su zapravo mobilizirani djelatnici civilnih državnih odvjetništava koji su dobili ratni raspored. Na kraju je prikazao djelatnost Vojnog državnog odvjetništva Bjelovar, koje je zbog praktičnosti koristilo pisarnicu i pismohranu Županijskog državnog odvjetništva. Na kraju 1996. vojna državna odvjetništva ukinuta su i njihova djelatnost prebačena je na civilna državna odvjetništva.

Vesna Božić-Drljača iz Državnog arhiva u Osijeku (DAOS) pozabavila se fondovima uprave paradržave RSK u razdoblju 1991.–1997. godine na području Baranje. U tom je razdoblju Baranja bila u sastavu paradržave Republike Srpska Krajina, Srpska oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srem. U tom kontekstu upoznala je nazočne s time da je DAOS preuzeo gradivo Skupštine općine Beli Manastir 1963.–1997. godine. Unutar toga gradiva je utvrđeno postojanje fonda stvaratelja paradržavnog tijela javne vlasti Opštine Beli Manastir. Navedeni fond dobio je signaturu HR-DAOS-2143. Autorica je detaljno opisala organizacijski ustroj i nadležnost stvaratelja. Izvijestila je da se s arhivističkim sređivanjem fonda HR-DAOS-2143 tek treba započeti, pa je navela samo neke dokumente po vlastitom izboru kojima je ilustrirala djelovanje Opštine. Isti postupak ponovila je u prikazu fonda Geodetska uprava Beli Manastir, koji je dobio signaturu HR-DAOS-2144. Način odlaganja spisa opisan je za oba fonda. Iz njega saznajemo da je odlaganje bilo slično uredskomu poslovanju kakvo je postojalo u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945.–1958. godine, prije uvođenja sustava arhivskih znakova. Za oba preuzimanja (općina i ured katastra) preuzeta je ne baš beznačajna količina od ukupno preko 500 d/m.

Melita Rončević iz DAOS-a prikazala je organizaciju sudbene vlasti na okupiranom području istočne Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1997. godine. Autorica je prikazala organizaciju pravosuđa Srpske oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem. Po toj organizaciji ustalila se podjela na općinske i okružne sudove kao na opće sudove, na prekršajne sudove i na privredne sudove. U Vukovaru je bio smješten Vrhovni sud kao najviši sud u cijeloj RSK. Ustavnim zakonom područje RSK bilo je dijelom Jugoslavije. Na kraju je autorica prikazala preuzimanje i opis arhivskog fonda HR-DAOS-1843 Okružni sud u Belom Manastiru i HR-DAOS-2071 Opštinski sud za prekršaje u Belom Manastiru. Gradivo oba suda ima oko 60 d/m i daje dobar uvid u djelovanje sudstva na tom području i na životne uvjete koji su tada postojali.

Ravnateljica Državnog arhiva u Šibeniku (DAŠI) Nataša Mučalo prikazala je ratne godine Međunarodnog dječjeg festivala u Šibeniku 1991.–1995. godine. Opisala je najprije ukratko razvoj Festivala od osnivanja 1958. godine. Festival je ubrzo nakon početka rada stekao međunarodni karakter. Imao je dramski, lutkar-

ski, glazbeno-scenski, filmski, literarni i izložbeni program, razgovore i seminare namijenjene odraslima, konferencije za novinare i okrugle stolove gdje se kritički raspravljalo o svakom izvedenom programu. Festival je obuhvaćao ulice i trgove Šibenika i znatno je doprinio gradu. No, u ratno vrijeme sve se promijenilo. Godine 1991. Festival je još djelovao, doduše u sjeni rata u Sloveniji. Godine 1992. radilo se o Festivalu u skloništima. Dakle, zbog sigurnosti djece programi su se maknuli s ulica i trgova u skloništa, a dio programa bio je izmješten u mjesta koja nisu bila toliko na udaru rata, kao Primošten i Vodice. Sljedeće godine Festival je skoro u cijelosti bio izmješten iz Šibenika u mjesta diljem Hrvatske. Godine 1994. Festival se zbog promijenjenih ratnih okolnosti vratio u Šibenik, samo u puno skromnijem izdanju. Od tada pa nadalje postupno je rastao, a kriteriji odabira programa ponovo su postali strogi, kao i prije rata. Autorica je napravila članak na temelju arhivskih fondova HR-DAŠI-102 Međunarodni dječji festival Šibenik (1958.–), HR-DAŠI-101 Centar za kulturu Šibenik (1966.–1995.) i HR-DAŠI-45 Narodni odbor općine Šibenik (1955.–1963.); 1955.–1962.

Ivan Brigović iz HMDCDR-a u opsežnom je članku dao pregled arhivskoga gradiva o Domovinskom ratu u BiH koje je pohranjeno u HMDCDR-u. Riječ je u najvećoj mjeri o gradivu nastalom djelovanjem vojnih formacija i zapovjedništava bosansko-hercegovačkih Hrvata u ratu 1992.–1996. u BiH. Najprije je Hrvatski državni arhiv (HDA) 2000., 2001. i 2003. godine preuzeo od Hrvatske izvještajne agencije (HIS) i Ministarstva obrane RH velike količine arhivskoga gradiva. Djelatnici HDA identificirali su i grubo sredili tu, naknadno nazvanu Zbirku arhivskoga gradiva o Domovinskom ratu u BiH. Da je riječ o zbirci, može se vidjeti iz toga što ona sadržava gradivo Glavnog stožera Hrvatskog vijeća obrane, Zbornog područja Mostar, fonda Tihomir Blaškić i još mnogih pravnih i fizičkih osoba. Količinski se radi o preko 1.000 d/m gradiva pa je u HDA odlučeno da se ne ide u detaljno arhivističko sređivanje gradiva. HDA je 2009. predao gradivo HMDCDR-u. Ono se i dalje koristi u Središnjoj čitaonici HDA. Predviđa se da će se to gradivo jednom vratiti u BiH, jer je tamo i nastalo.

Julija Barunčić Pletikosić i Željka Križe iz HMDCDR-a opisale su sređivanje arhivskog fonda HR-HMDCDR-26 Zonski štab Teritorijalne obrane Zapadna Slavonija i HR-HMDCDR-44 18. korpus Srpske vojske Krajine (SVK). Najprije su opisale ustroj i djelovanje zapovjedništava i pripadajućih vojnih postrojbi. Zatim su opisale sve probleme iskrsnule prilikom sređivanja gradiva. Problemi su skoro nikakvo vođenje urudžbenih zapisnika, rinfuzno stanje zapisa, nedosljednost i nemar u spisovodstvenom poslovanju stvaratelja te fragmentarnost gradiva. Stoga je trebalo iščitavati zapise i ponekad raditi kompromise između poštivanja načela prvobitnog reda i preglednosti fonda. Dobro je spomenuti da su 98. i 54. pješačka brigada 18. korpusa SVK oblikovane kao zasebni fondovi.

Natko Martinić Jerčić iz HMDCDR-a dao je detaljan opis vojnih karata zapadne Slavonije u zbirkama HMDCDR-a. Riječ je o 50 karata u HR-HMDCDR-09 Zbirka zemljovida i o 31 karti u HR-HMDCDR-18 Digitalna

zbirka dokumenata. Autor je povezoao svoj doktorat i karte tako što je dao detaljan tabelarni opis svake pojedine karte. Veći je dio karata provenijencije srpskih paravojskih formacija, a u Digitalnoj zbirci veći dio odnosi se na vojne karte hrvatskih oružanih snaga. Autor je zaključio da te karte predstavljaju vrijedno gradivo jer često nadopunjavaju ostale dokumente i pružaju informacije koje se drugdje ne mogu pronaći.

Elvira Čeljuska-Tošev iz Klinike za infektivne bolesti Dr. Fran Mihaljević u Zagrebu i Radoslav Zaradić iz Državnog arhiva u Splitu prikazali su ukratko arhivsko gradivo o zarobljenicima srpskih logora Klinike za infektivne bolesti Dr. Fran Mihaljević. Od kraja 1991. do kolovoza 1992. godine pušteni zarobljenici srpskih koncentracijskih logora bili su na medicinskim pregledima u Klinici. Njih ukupno oko 1.500 pregledano je i na temelju toga oblikovani su dosjei bolesnika koji se sastoje od povijesti bolesti, otpusnog pisma, histoloških i patoloških nalaza te kartona bolesnika i ostalih nalaza. Sve navedeno gradivo, osim kartona bolesnika i ostalih nalaza čuva se trajno. Kontrolni pregledi, na koje se odazvalo 388 logoraša, obavljani su od 2007. do 2008. godine. Nesreća tih ljudi je u tome da su im poslije boravka u logorima ostale zdravstvene tegobe, a PTSP je učestala pojava. To je posljedica psihičkoga i fizičkog zlostavljanja pretrpjenog u logorima. Gradivo Odjela za medicinsku dokumentaciju Klinike koje se odnosi na zarobljenike srpskih koncentracijskih logora ima vrijednost za istraživanje sudbine tih ljudi. Osim toga, gradivo samih logora vjerojatno je u drugim državama, pa je gradivo Klinike nezamjenjivi izvor.

Gordana Slančec i Tomislav Radonić iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu (DASB) svoj su rad o arhivskom gradivu nastalom tijekom Domovinskog rata koje je preuzeto u DASB koncipirali tako da su za svaki preuzeti fond opisali povijest stvaratelja fonda, sadržaj jedinice i način preuzimanja u Arhiv. Riječ je o 11 fondova nastalih na okupiranom području RH koji pokrivaju područje zapadne Slavonije, pa su slijedom toga nastajali do vojnoredarstvene akcije Bljesak 1. svibnja 1995. godine. Fondovi su: Oblasno vijeće Okučani Srpske oblasti Zapadna Slavonija, regionalni Komesarijat za izbjeglice Okučani, Izvršni savjet općine Podravska Slatina, Općinski sud u Okučanima, Općinsko javno tužilaštvo u Okučanima, Vojna pošta 9162 Okučani, Skupština općine Pakrac, Opća poljoprivredna zadruga Okučani, Srpski radio Okučani, Klub intelektualaca zapadne Slavonije i Dječje obdanište „Pčelica Maja“ Stara Gradiška. Količinski je riječ o gradivu od preko 130 d/m, a bitno je za život na okupiranom području. U DASB su preuzeta i četiri fonda legalnih tijela RH: Odbor za prikupljanje i distribuciju humanitarne pomoći općine Slavonski Brod, Udruga građana Feniks Slavonski Brod, Zajednica udruga obitelji hrvatskih branitelja poginulih i nestalih u Domovinskom ratu Županije posavske (odnosi se uglavnom na Hrvate iz Bosanske Posavine) i Krizni štab Skupštine općine Slavonski Brod. Ta četiri fonda imaju zajedno oko 14 d/m gradiva i važni su za opis života u ratnim uvjetima u Slavonskom Brodu i okolici.

Irena Milobara, Petar Elez i Branimir Peti iz Državnog arhiva u Vukovaru (DAVU) u kratkim su crtama prikazali arhivsko gradivo na području nadležnosti DAVU relevantno za istraživanje Domovinskog rata i okupacije hrvatskoga Podunavlja. Najznačajniji je fond nastao djelovanjem paradržavnih vlasti RSK Carinska uprava Osijek – Carinske ispostave: Vukovar, Tovarnik, Ilok. Od toga fonda ostalo je 7 d/m gradiva koje ilustrira poslovanje carine u okupiranom području hrvatskog Podunavlja. Autori navode kako se iz dokumenata vidi razvoj sive ekonomije, i, uostalom, uobičajeni ratni šverc. Iz fonda Prekršajni sud u Vukovaru izdvojeno je nekoliko fondova pravosudnih tijela RSK u količini od oko 20 d/m. Skoro polovicu gradiva čini Općinski sud u Vukovaru. Kada je riječ o gradivu provenijencije RH, DAVU ima gradivo Opće bolnice Vinkovci, Javnog vodoprivrednog poduzeća „Biđ Bosut“ Vinkovci, Poljostroj d. d. Vinkovci te Zbirka fotografija Vinkovci i okolica u Domovinskom ratu. I na kraju, gradivo koje se nalazi još kod imatelja gradivo je u posjedu Policijske uprave Vukovarsko-srijemske, Opće županijske bolnice i bolnice hrvatskih veterana Domovinskog rata Vukovar, Borovo d. d. Vukovar i Vupik d. d. Vukovar. Autori su se založili da se svi navedeni fondovi do kraja arhivistički srede.

Martina Bagatin i Dubravka Pilipović iz Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju (SLKR) HDA za temu su imale konzerviranje i restauriranje arhivskoga gradiva oštećenog u Domovinskom ratu. Autorice su upozorile da su neizravna oštećenja na gradivu ona koja se događaju kada se zbog ratnih uvjeta gradivo premješta u neadekvatne prostore, također vrlo opasna za gradivo. Arhivsko gradivo pokretna je kulturna baština i kao takvo se može lakše izmještati nego nepokretna kulturna baština. Autorice su opisale oštećenja od *foxinga*, vlage, topline, svjetla, prašine, plijesni i gljivica, kukaca, glodavaca i bakterija. Podsjetile su da je u SLKR od 1991. do 1998. restaurirano oko 20.000 listova gradiva oštećenog u Domovinskom ratu. Posebno su izdvojile konzerviranje i restauriranje fotografija iz osobnog fonda Martecchini iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Zaključile su da je suradnja među ljudima u spašavanju gradiva najvažnija.

Juraj Kukoč iz Hrvatskog filmskog arhiva u HDA pozabavio se propagandom i odmakom od propagande u hrvatskim dugometražnim igranim filmovima snimljenim na temu Domovinskog rata u 1990-im godinama. Opisao je kako su se propagandne namjere u filmovima izvršavale uz pomoć propagandnih strategija kao što su crno-bijela karakterizacija likova Srba i Hrvata, verbalno ekspliciranje istine o Domovinskom ratu te motiv hrvatske pasivne žrtve. Na drugoj strani bilo je i filmova s odmakom od propagande. Najpoznatiji je *Kako je počeo rat na mom otoku*.

Katarina Barba i Edita Modlic iz Hrvatske radiotelevizije (HRT) prikazale su ukratko stvaranje TV arhiva na HRT-u. Počevši od 1963. godine stvara se TV arhiv. Danas se on dijeli na audiovizualni arhiv, fonoarhiv i arhiv za notno, foto, multimedijalno i drugo gradivo. Godine 2014. Centralni informacijski odsjek osnovan je kako bi se pretraživale arhivske baze podataka na zahtjev unutarnjih, ali

i vanjskih korisnika. Digitalizacija gradiva postala je jedan od strateških projekata HRT-a. Gradivo o Domovinskom ratu pretraživo je, ali mora se imati na umu da je disperzirano i da se može pronaći pomoću raznih kriterija pretraživanja. Digitalizacija će, zaključuju autorice, oteći zaboravu gradivo TV arhiva.

Sofija Klarin Zadravec i Tomica Vrbanc iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK) izvijestili su da je NSK bila među prvima u Hrvatskoj kad je digitalizirala 1991. i 1992. novinske članke iz tih godina o razaranju kulturne i prirodne baštine u Domovinskom ratu. U isto vrijeme napravljena je specijalna bibliografija članaka *Rat u Hrvatskoj* u tri sveska. U njoj je obrađeno 4.157 članaka u vezi s razaranjem u ratu. Kasnije, 2008. godine u NSK osnovana je Zbirka knjižnične građe o Domovinskom ratu. U posljednjim se godinama u NSK priprema izrada digitalne hemeroteke koja bi pokrivala cijelo razdoblje Domovinskog rata. Pritom se knjižničari susreću s autorsko-pravnim pitanjima. Naime, mnogi članci su autorska djela pa, slijedom toga, zaštita autorskog djela traje 70 godina nakon smrti autora. Suvremena tehnologija pruža mogućnosti da se novinski članci ne izrezuju prilikom digitalizacije. Autori se stoga zalažu da se napravi takva cjelovita digitalna hemeroteka o Domovinskom ratu.

Ravnatelj Državnog arhiva u Slavonskom Brodu (DASB) Ivan Medved i Joakim Čičić opisali su djelovanje DASB u Domovinskom ratu. Autori su naglasili da se u ratnim okolnostima moralo improvizirati. Naime, planovi obrane u slučaju ratne opasnosti u bivšoj državi (SFRJ) bili su stvarani na pretpostavci da će SFRJ napasti neki vanjski neprijatelj. Nije se očekivalo da će Slavonski Brod biti do kraja 1992. stalno na udaru granata. U ljeto 1992. odlukom v. d. ravnatelja dnevno su na rad u Arhiv dolazili po dvoje djelatnika uz v. d. ravnatelja. Posao se tih mjeseci odnosio prvenstveno na zaštitu zgrade Arhiva. Gradivo se premještalo u podrum Arhiva, a najvažnije gradivo Arhiva prevezeno je u Varaždin i Čakovec. Djelatnici Arhiva čak su 8. listopada 1992. sami popravljali krov zgrade Arhiva. Kada su se ratne nedaće smirile, Arhiv je s pripadajućim podružnicama u Požegi i Novoj Gradiški nastavio redovito obavljati svoj posao. Odgovornošću i požrtvovnošću ravnatelja i djelatnika DASB gradivo je sačuvano.

Marijan Maroja iz Državnog arhiva u Zadru (DAZD) opisao je djelovanje DAZD u Domovinskom ratu. Rad je podijelio na dva dijela: djelovanje DAZD u ratnim uvjetima 1990.–1995. i djelovanje DAZD na oslobođenom području pod njegovom teritorijalnom nadležnošću u kolovozu 1995. i u kasnijim mjesecima. Najteže razaranje zgrada DAZD pretrpjela je u granatiranju 1991. godine. Vreće s pijeskom i zaštitne skele bile su na zgradi Arhiva sve do kolovoza 1995. godine. Unatoč tomu što 1991. i 1992. danima nije bilo struje u Zadru, a voda je dolazila svaka tri dana, DAZD je radio koliko-toliko normalno. Ponekad su arhivski djelatnici morali i prenoćiti u podrumu DAZD-a zbog granatiranja. U drugom dijelu rada autor se požalio da uprava HDA nije koordinirala rad na spašavanju arhivskog i registraturnog gradiva nakon akcije Oluja i nije pružila pomoć DAZD-u, nego je samo tražila izvješća. Djelatnici DAZD-a vlastitim su automobilima u kolovozu

1995. i u sljedećim mjesecima išli po oslobođenom području i spašavali gradivo. Ustanovljeno je da je puno gradiva pod teritorijalnom i stvarnom nadležnošću DAZD-a uništeno ili odneseno. Autor se požalio na nedostatak suradnje s hrvatskim vojnim i policijskim vlastima u tom poslu, za što smatra odgovornom prvenstveno tadašnju upravu HDA.

Omer Zulić iz Javne ustanove Arhiva Tuzlanskoga kantona (ATK) opisao je posebne zaštite i preuzimanja arhivskog gradiva ratne provenijencije (1992.–1995.) na području nadležnosti ATK. Spomenuo je kako su djelatnici ATK riskirali svoje živote kada su u ratnim uvjetima obilazili pismohrane stvaratelja i imatelja za koje su bili nadležni. Prigovorio je zakonodavstvu ATK jer ono određuje da se samo arhivsko i registraturno gradivo ukinutih ratnih tijela javne vlasti na području ATK preuzima. Dakle, sva ostala dokumentacija se ne mora predati ATK. Drugi je problem taj da su izmještanja gradiva u ratnim uvjetima ponekad nanijela i više štete gradivu nego da do izmještanja nije došlo. Naime, izmješteno gradivo često se nalazilo u prostorima u koje je mogao svatko ući. Treći problem je što se ponekad dio dokumentacije vodio kroz središnju pisarnicu, a drugi dio kroz interne evidencije. Posljedica svega toga je ta da je do danas preuzeto samo oko 500 d/m gradiva tijela javne vlasti s područja ATK. Dakle, iz navedenih razloga mnogi fondovi nisu cjeloviti, pa se rad oko preuzimanja gradiva ratne provenijencije u ATK nastavlja i dalje.

Nela Kušanić, ravnateljica Državnog arhiva u Sisku (DASK) prikazala je akvizicijsku politiku DASK-a u razdoblju poslije Domovinskog rata. Već u prvim obilascima terena nakon Oluje djelatnici DASK-a uočili su nemale količine gradiva paradržavnih tijela RSK. Odlučeno je da se ono odmah preuzme pa su u Arhivskom sabirnom centru (ASC) u Petrinji ostakljeni prozori, obavljena gruba sanacija te je prostorija u kojoj je dotada bio ured arhivista prenamijenjena u spremište, čime je stvoreno još 200 d/m spremišnih kapaciteta. U zgradi DASK-a u Sisku isto tako dogradnjom stvoren je novi spremišni prostor, a DASK je koristio i prostor u Glini. Rezultat te akvizicijske politike je taj da je već od 1998. godine radila arhivska čitaonica u ASC Petrinja. Analizom evidencija korištenja gradiva u ASC Petrinja utvrđeno je da je akvizicijska politika Arhiva bila ispravna. Gradivo RSK zaista je traženo i korišteno.

Marija Jagunić iz Državnog arhiva u Karlovcu (DAKA) osvijetlila je ratne godine u DAKA. Zgrada DAKA, inače prva namjenski izgrađena arhivska zgrada u Hrvatskoj, pretrpjela je teška oštećenja u Domovinskom ratu 1991. i 1992. godine. U tim uvjetima djelatnici Arhiva radili su na zaštiti zgrade, dežurali subotom i nedjeljom, ali radili i za korisnike. Naime, prognanici su samo u DAKA mogli pronaći podatke o radnom stažu, svoje krsne listove, podatke o školskim kvalifikacijama i druge dokumente. Zgrada je tijekom rata služila i kao sklonište za slike i knjige iz muzeja i knjižnica u Karlovcu, a čuvala ju je posebno i Hrvatska vojska. Uz sve to godinama su se popravljala oštećenja na zgradi. Nakon akcije Oluja DAKA je preuzeo zatečeno gradivo paradržavnih tijela RSK.

Azem Kožar iz Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona u svojem je osvrtu na problematiku zaštite, vrednovanja i preuzimanja arhivskog gradiva BiH nastaloga u ratu 1992.–1995. uočio da je politika i dalje dominantna u odnosu na arhivsku struku u BiH prema gradivu nastalom u ratu. Oni koji smatraju BiH višestoljetnom državom posebnog identiteta traže da se gradivo nastalo u ratu 1992.–1995. posebno vrednuje i u cijelosti preuzima u državne arhive što je moguće prije, a oni koji su htjeli prekrojiti i/ili podijeliti BiH to gradivo žele gurnuti u stranu jer im nije u interesu da se dokumentiranje rušenja BiH znanstveno i stručno istražuje. Stoga u BiH, kao formalno jednoj zemlji, postoje različita zakonodavstva o arhivima u pojedinim kantonima/entitetima. Autor je ipak dijelom optimističan, jer uz sve ogromno uništavanje arhivskog gradiva u ratu, ipak državni arhivi preuzimaju gradivo. Time je očito da određena svijest o potrebi čuvanja toga gradiva ipak postoji.

Katarina Mataija iz Državnog arhiva u Gospiću (DAGS) bavi se u svojem radu posebnim dijelom struke, arhivskom pedagogijom. Dala je primjer predavanja o Domovinskom ratu kroz arhivsko gradivo DAGS. Priprema za to predavanje obavlja se u skladu s nastavnim pripremama za izvođenje nastavnog sata iz povijesti. Stoga je autorica morala konzultirati različitu literaturu, među kojom je i Prijedlog nacionalnoga kurikulumata nastavnog predmeta povijest. Naravno, korišteni su i udžbenici povijesti za 8. razred jer su predavanja bila držana učenicima 8. razreda. Rezultati anonimne ankete pokazali su da s takvom terenskom nastavom treba nastaviti. I prostor za poboljšanje postoji.

Siniša Domazet iz Arhiva Bosne i Hercegovine (ABiH) osvrnuo se na stradanje arhivskog gradiva u ABiH. Prvo stradanje bilo je u ratu 1992. godine. To stradanje moglo je biti još veće da arhivisti ABiH nisu uoči rata poduzeli preventivne mjere. Međutim, drugo stradanje nastalo je tijekom građanskih prosvjeda u veljači 2014. i bilo je za ABiH još pogubnije. Naime, u granatiranju 1992. oštećeni su prozori s metalnim žaluzinama na Spremištu 1. U prosvjedima 2014. kroz te su prozore, na kojima više nisu bile žaluzine, ubačeni molotovljevi kokteli. Kao posljedica izgorjeli su čitavi dijelovi fondova. Ono što nije izgorjelo u požaru oštećeno je vodom prilikom gašenja. Srećom, 2006. godine Vlada Japana donirala je ABiH kompletni mikrofilmski laboratorij pa se sada u Arhivu planira i izvodi mikrofilmiranje i digitalizacija. Digitalizaciju je olakšala Norveška, jer je donirala sredstva za nabavu skenera. Autor upozorava da je digitalizacija, zbog nepouzdanosti medija i zastarijevanja oprema, još nepouzdana za dugoročnu pohranu. Mikrofilm je sigurniji za dugoročnu pohranu.

Zrinka Šimundža-Perojević i Arian Rajh iz Hrvatske agencije za lijekove i medicinske proizvode (HALMED), na primjeru digitalizacije koju provodi HALMED, govorili su o konceptima rada s metapodacima nastalima u procesima digitalizacije. Kad je riječ o metapodacima, imamo normu ISO 23081. Za metapodatke, kako su autori naveli, važno je da omogućuju upravljanje gradivom i da smještaju gradivo u kontekst te tako omogućuju interpretaciju i razumijevanje

gradiva u svakom drugom kontekstu. Budući da im je cilj postizanje optimalnog rada s metapodacima u procesima digitalizacije, autori su definirali ovaj proces. Prema Modelu 1 proces počinje registracijom komada u knjigu pismohrane, a prema Modelu 2 proces počinje registracijom predmeta puno ranije, u okviru uredskog poslovanja. Autori su napravili ta dva modela jer im nije svejedno koliko košta sken. Naime, suvišno upisivanje metapodataka povećava cijenu. Stoga su se koristili i ISAD(G) normom kao racionalnim alatom te su napravili listu provjere kojom se za svaki korak, kada je to moguće, primjenjuju koncepti iz norme ISO 23081 i ISAD(G). Zaključili su da se moraju bilježiti kvalitetni metapodatci, iskoristivi metapodatci te da se bilježenje mora obavljati na ekonomičan način.

Maja Kovačević Kuzmanić iz Državnog arhiva u Splitu (DAST) prikazala je ukratko očuvanje gradiva u elektroničkom obliku na primjeru elektroničke pošte. Istaknula je da u zakonskom smislu u RH ne postoji jasan stav o elektroničkom gradivu i njegovoj zaštiti. Elektronički zapisi nisu regulirani zakonom kao što je to slučaj s elektroničkim ispravama. Stoga je autorica napravila anketu među stvarateljima kojom je utvrđeno da oni misle kako bi dio e-pošte trebalo trajno čuvati i kako bi državni arhivi trebali pomoći stvarateljima u odabiranju i čuvanju e-pošte. Navela je primjer iz SAD-a, gdje je donesen Email Recordkeeping Plan. SAD imaju Capstone strategiju po kojoj se trajno čuva dio važnije e-pošte. Apelirala je da se donese zakonodavstvo koje bi reguliralo tu materiju.

Ksenija Lončarić i Tomislav Ivanjko s Filozofskog fakulteta u Zagrebu bave se kriterijima za odabir formata za dugoročnu pohranu elektroničkog gradiva. Ti kriteriji su važni u radu arhiva, knjižnica i muzeja jer se sve više mora misliti na dugoročnu pohranu elektroničkog gradiva. Prema novijim radovima, znatan dio rizika kod digitalnih sadržaja odnosi se na format, što je često ključni kriterij odabira. Kao definiciju formata zapisa autori su za potrebe tog članka naveli da je to prethodno ustanovljena struktura podataka digitalnih objekata koja ovisi o vrsti zapisa i stvorena je radi olakšanja pohrane, dohvata, obrade, prikaza i/ili prijenosa podataka pomoću softvera. Naveli su da PDF/A format, primjer zaštićenog formata, i dalje nije široko prihvaćen unatoč preporuci. Nacionalna knjižnica Nizozemske i Britanska knjižnica definirale su kao rezultat svojih istraživanja kriterije za odabir formata, a projekt InterPARES2 dao je preporuke. Autori su zaključili da svaka baštinska ustanova mora sama donijeti odluku i upozorili su da je važna svijest o važnosti praćenja uloge formata.

Zadnje predavanje održali su Ira Volarević i Hrvoje Stančić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Pozabavili su se normama za elektroničke vremenske žigove i mogućnostima njihove primjene u arhivskoj struci. Prikazom normi koje se odnose na elektroničke vremenske žigove autori su pokazali za što su elektronički vremenski žigovi. Oni služe kao dokaz da su podatci postojali u točno određenom trenutku i u točno određenom obliku. Važni su i za dugoročno očuvanje elektroničkih potpisa, zapisa o transakcijama i slično. Elektronički vremenski žigovi mogu bezuvjetno jamčiti vjerodostojnost i integritet (ne i autentičnost) nekog zapisa, no

potrebno je voditi brigu o njima jer zahtijevaju periodičnu provjeru i pravovremeno obnavljanje. I u arhivima su vremenski žigovi važni. Postoje, dakle, arhivski elektronički vremenski žigovi koji obuhvaćaju potpisnikove dokumente, potpisane attribute, vremenske žigove, certifikate i informacije o opozivu. Drugim riječima, u njima su akumulirane informacije. Autori su naglasili da će se u budućnosti i arhivisti morati više baviti tim pitanjima.

Boris Suljagić